

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра теорії та методики дошкільної та початкової освіти

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійної програми
012 «Дошкільна освіта»

Дремлюженко Аліна

Керівник к.п.н. Швець Т.А.

Рецензент Компаній Н.А.

(наук .ступінь, вчене звання, П.І.Б.)

Івано-Франківськ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Емоційний інтелект як педагогічна проблема.....	7
1.2. Розвиток емоційного інтелекту у здобувачів дошкільної освіти.....	12
1.3. Роль вихователя та родини у розвитку емоційного інтелекту дитини..	17
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ	
2.1. Особливості організації дослідно-експериментальної роботи.....	23
2.2. Методика формувального експерименту.....	27
2.3. Результати дослідження.....	29
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	47
ДОДАТКИ.....	51

ВСТУП

На сучасному етапі в практиці дошкільної освіти відводиться особливе значення інтелектуальному розвитку дитини і приділяється увага емоційному розвитку, даний феномен вважається апіорі існуючим і потребує розвитку. У концепції державного освітнього стандарту дошкільної освіти одним з головних завдань, яке має бути вирішене в дошкільному віці, що сприяє забезпеченню гармонійного цілісного розвитку дитини, є розвиток емоційного інтелекту. Актуальність даної задачі обумовлена тим, що діти в силу вікових особливостей (недостатньо сформованої самосвідомості, здібностями до рефлексії та децентрації) та безпосереднього та опосередкованого впливу негативних явищ сучасного життя при взаємодії з оточуючими не вміють враховувати, розуміти емоційні стани іншого, не здатні ще в повному обсязі силі розпізнавати свої емоції та почуття, а потім і конструктивно, адекватно їх висловлювати. Це призводить до імпульсивності у поведінці, до порушення емоційних відносин з навколишнім світом (збільшуються конфлікти в дитячому колективі, нерозуміння в дитячо-батьківських відносинах) і, як наслідок, до поведінкових проблем загалом.

Модернізації змісту дошкільної освіти в Україні сприяють соціальні зміни у руслі євроінтеграції, що потребують оновлення системи виховання молодого покоління. Цілком зрозумілим є той факт, що активному розвитку нових підходів до освіти дітей дошкільного віку сприяють динамічні прогресивні зміни, в основі яких лежать нові психолого-педагогічні дослідження соціальної-емоційної сфери дитини.

Характерною рисою дошкільного дитинства є швидкі якісні зміни у когнітивних здібностях, фізичному, мовленнєвому, соціальному та емоційному розвитку. Посилаючись на твердження сучасних учених, варто зазначити, що за останнє десятиліття спостерігаються небажані тенденції змін у емоційному розвитку дітей дошкільного віку. Збільшується кількість дітей у стані емоційної напруги, депресії, частіше зустрічаються емоційні

розлади у дітей (І. Ткаченко, Н. Мельник, М. Шпак, М. Корман, О. Олійник). Вивчення наукових джерел дозволяє зазначити, що вчені виокремили новий тип соціального інтелекту, а саме емоційний інтелект (EQ) який може використовувати здатність моніторингу своїх власних емоцій та емоцій інших людей для того, щоб розрізнити їх та застосовувати дану інформацію для управління власними діями та мисленням.

Визначено, що на сьогодні в закладах дошкільної освіти відбувається здійснення освітнього процесу в бік інтелектуального розвитку, що призводить до деформації емоційної сфери дітей дошкільного віку. Крім того, дефіцит емоційного спілкування, притаманний сучасним батьківсько-дитячим взаєминам, спричиняє емоційну глухоту дітей, що призводить нездатності відчувати, відсутність реакції на емоційний стан іншої особистості; пригнічення емоцій, що розвивається у дитини внаслідок байдужості близьких людей. На тлі таких змін дошкільної освіти проблема розвитку емоційного інтелекту дітей стає значуща та актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення сучасних публікацій науково-методичного характеру дозволяє зазначити про появу такого поняття – «емоційний інтелект», що розглядається як комплекс умінь пов'язаних із здатністю керувати власними емоціями. Дослідження емоційного інтелекту дітей дошкільного віку спостерігалось зарубіжними вченими (Д. Майера, Х. Вайсбах, Р.Бар-Она, Г. У. Пейн, Д. Гоулман, Г. Гарднер), та статей українських вчених (Е. Носенко, О. Філатова, Г. Березюк), емоційний інтелект дітей вивчається у науковців (О. Олійник, М. Мордвинцева, М. Шпак, Т. Бородулькіна).

В сучасній системі науковці вивчають емоційний розвиток дошкільнят (В. Котирло, Г. Кошелева, П. Якобсон, І. Ткаченко, Л. Божович, О. Запорожець О. Кульчицька), EQ дітей не розглядається в більш широкому понятті у науковців. Результативність показує, що найголовнішим розвитком EQ. є театралізована діяльність (О. Половіна, Л. Артемова, Н. Гавриш, А.

Богуш, Н. Сиротич). Ця діяльність допомагає викликати та сприймати відчуття, котрі взаємодіють з емоціями.

Актуальність дослідження зумовлена вимогами суспільства щодо відчуття та гармонії усвідомленої особистості. Найголовнішим в цьому є розвиток інтелекту у старших дошкільників.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами та темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до наукової теми кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Мета дослідження наголошує про розвиток методики емоційного інтелекту дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: розвиток емоційного інтелекту у здобувачів дошкільників.

Предмет дослідження: прийоми розвитку емоційного інтелекту здобувачів дошкільної освіти.

Наукова новизна роботи полягає в дослідженні емоційного інтелекту здобувачів дошкільної освіти. Було узагальнено дослідження наукового визначення «емоційний інтелект», визначено особливості розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників та роль вихователя і родини у розвитку емоційного інтелекту дитини; досліджено розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали можуть бути корисними студентам при підготовці до практичних завдань, а вихователям при підвищенні кваліфікації, підготовці до занять та самоосвіти.

Згідно мети роботи, було поставлено наступні **завдання:**

- розкрити зміст поняття емоційного інтелекту як педагогічної проблеми;
- охарактеризувати розвиток емоційного інтелекту у здобувачів дошкільної освіти;

- описати рівні сформованості емоційного інтелекту здобувачів дошкільної освіти;

- визначити особливості методики формувального експерименту та розглянути результати дослідження.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано: «емоційний інтелект», «емоційний інтелект дитини старшого дошкільного віку».

Апробація результатів дослідження...

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатка та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Емоційний інтелект як педагогічна проблема

Емоційний інтелект розкривається зарубіжними дослідниками як диференціювання емоцій, а також застосування уявлень про емоції і користування емоційною сферою для покращення розумової діяльності. Високий рівень емоційного інтелекту викликає емоції сприяння мисленню, використовувати знання задля свідомої регуляції, що забезпечує інтелектуальний розвиток. Предметом дослідження є вид інтелекту, що забезпечує обробку, інтерпретацію та практичне застосування інформації про емоції. Перш ніж сформувалися сучасні уявлення про конструкцію «емоційний інтелект», у науці було виявлено знання та закономірності.

Дослідженням питань емоційного розвитку дітей дошкільного віку вивчали відомі психологи (Т. Піроженко, А. Матюшкін, О. Запорожець, М. Фігурін Н. Денисова, І. Ткаченко, К. Бібанова, М. Аскаріна) які наполягали на емоції у розвитку особистості дитини, розкривали їх взаємозв'язок з пізнавальною сферою. Довели, що дитині потрібна допомога у вираженні власних емоцій, розумінні почуттів, адже це обов'язкова умова соціалізації і щасливого співжиття у суспільстві. У психолого-педагогічному джерелі з'ясували, що світ дитини складається з фізичної, інтелектуальної та емоційної сфери.

Термін «емоції» І. Ткаченко виокремила як особливий суб'єктивно-психологічний стан притаманний кожній особистості. Вони реалізуються у формі безпосередніх переживань, відчуттів. Таким чином, вчена наголошує, що прояви активності дитини спостерігаються емоційними проявами переживань та сприяють появі нових інтересів, мотивів і потреб [15].

Науковцями доведено, що соціалізація дитини дошкільного віку спостерігається на розвитку емоційної сфери, адже у цей період

формуються емоції та моральні почуття. Характерним зовнішності емоцій є міміка обличчя, тембр голосу, інтонація, рухи тіла. За допомогою виразних дій дитина може вчити розуміти власну почуттєву сферу та емоційні настрої людей навколо. М. Шпак, визначила емоційний розвиток як динамічний процес, який пов'язаний із загальним психічним розвитком дитини і специфікою взаємодії дитини з оточуючим. Найважливішим у емоційному розвитку дитини дошкільного віку є зміна видів діяльності, у яких виникають емоції [9]. Особливо, необхідно враховувати відмінності в розвитку емоційної сфери дитини на різних вікових етапах, тому ,що це послуговується рекомендаціями психологів.

У психолого-педагогічній літературі зазначено, що термін «емоційний інтелект» є поширеним у сучасній науці. Особливого поширення стали дослідження зарубіжних психологів (Р. Бар-Она, Х. Вайсбаха, Д. Майера, Д. Гоулмана, П. Саловей). Це зацікавило українських науковців. Особливо, поняття «емоційний інтелект» визначається А. Чернявською як інтегральне психологічне утворення, що зумовлює успішність міжособистісної взаємодії, адекватну самооцінку, позитивне мислення, лідерські здібності, що ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати [8]. І. Андреева зазначила термін «емоційний інтелект» як сукупність ментальних здібностей розуміння власних емоцій та емоцій інших людей. Науковиця вважає, що зміни в емоційній сфері пов'язані з розвитком не тільки мотиваційної, а й пізнавальної сфери особистості, самосвідомості [1].

У своїй роботі «Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку» М. Кучеренко зазначає: «емоційний інтелект – це поєднання інтелекту та емоцій, за яких особистість здатна якомога точніше усвідомлювати, розуміти, оцінювати та регулювати свої й чужі почуття; рахуватися з поглядами оточення й будувати з ним взаємини на основі довіри та співпереживання» [7, с. 55].

Емоційні стани розглядаються в пізнанні як різновид значення. У досвіді конкретної особистості ці значення визначають зміст оточення,

говорять людині у тому, що це може йому означати через переживання страху, сорому, недовіри тощо. Таким чином, емоції є особливою формою когніцій. Вони забезпечують взаємодію між рівнем сприйняття та узагальнення під час здійснення мислення. Ключовий висновок проведених досліджень полягає в тому, що облік наявності емоційного компонента у сприйнятті інформації, такого, як емоція страху або здивування підвищує ймовірність здійснення дії, включає з більшою ймовірністю певну поведінку, ніж це мало б місце просто при винятково когнітивному раціональному осмисленні інформації.

Численні дослідження емоційного компонента у процесі пізнання дійсності довели, що емоційний компонент – важлива складова процесу соціального пізнання. Емоції мають особливу форму знання поряд з елементами мислення, оскільки вони теж мають значення. Згідно з когнітивною теорією емоцій – вони є функцією розуму. Найважливішою умовою емоцій є опосередкування думкою. У концепції емоцій Р. Лазаруса [цит. за 20, с. 31] можна вказано дві основні ідеї. Перша – емоційне реагування пов'язане з пізнанням і оцінкою дійсності. Друга думка – емоція – це синдром, що включає низку компонентів. Емоції виникають за схемою: сприйняття, далі первинна оцінка, що викликає дослідницьку активність визначення особистісного значення оцінюваної ситуації, далі виникає тенденція до дії і тільки тоді виникають фізіологічні зміни, активні дії у плані моторики і власне переживання – тобто емоція.

Спілкування сприймається як категорія, що об'єднує емоційний та соціальний інтелект. Дані види інтелекту вимагають можливості розпізнавати та інтерпретувати емоційні стани оточуючих людей. Важливий чинник у процесі спілкування – його спрямованість. Створення та розумовий аналіз своїх емоційних переживань у процесі міжособистісного спілкування є призначенням емоційного інтелекту та визначає комунікативний потенціал особистості. Задіяння соціального стає необхідним у сфері міжособистісного

спілкування. Комунікація є стимулом у розвиток емоційного інтелекту, оскільки у сфері емоційного спілкування він активізується.

Впровадження у психологічну науку поняття «емоційний інтелект» було зумовлено низкою наукових досягнень того періоду. Розпочалися активні дослідження штучного інтелекту щодо можливості комп'ютерних програм розуміти і пояснювати емоційний контекст опису. Вивчення мозку зіткнулося з необхідністю пояснення зв'язків між думками та емоціями. Практичні дослідження соціального інтелекту дозволили виділити у його структурі про соціальні установки, соціальні навички та вміння, тривожність у соціальному плані, емпатію та чутливість [14, с. 54].

Розуміння емоцій пов'язана з інтерпретацією складних емоцій, грамотним використанням знань про емоційну сферу, можливість класифікувати емоції, реагувати на переходи з одного ступеня емоційного переживання до іншого, розпізнавати амбівалентні переживання.

Розглянемо інтелектуальні здібності [13, с. 45]:

- осмислення та інтерпретація емоцій, завдяки чому виконуються три функції: емоційна експресія, засвоєння досвіду, міжособистісна комунікація;

- усвідомлення процесу регуляції емоційних станів, коли почуття виділяється як окремий об'єкт, а чи не просто властивість інших об'єктів, та був з'являється можливість обмежувати потік емоційної інформації через розумовий контроль;

- розрізнення своїх емоцій та емоцій інших людей та їх вираження. Далі розглянемо модель емоційного інтелекту Д. Гоулмана, який визначає його як «здатність людини тлумачити власні емоції та емоції оточуючих, про те, щоб використовувати отриману інформацію для реалізації власних цілей» [19, с. 43]. Автор доповнив вищезгадану модель новими компонентами, такими як соціальні навички, наполегливість, ентузіазм.

До структури емоційного інтелекту Д. Гоулман включив також дві групи навичок – особистісні та соціальні. До особистісних навичок входить емоційна самосвідомість, що включає усвідомлення власних емоцій, аналіз їх

впливу при прийнятті рішень; впевненість у собі та бажання відповідати власним високим стандартам на основі уявлення про свої можливості, сильні сторони та обмеження. Другий компонент особистісних навичок – самоконтроль у плані управління своїми емоціями та руйнівними імпульсами, вміння адаптуватися до мінливих обставин, здатність рухатися до наміченої мети, прояв ініціативності та прагнення не прогавити наявні можливості, позитивне сприйняття майбутнього.

Емоційний інтелект проявляється також у таких соціальних навичках, як уміння надихати, вести за собою, впливати на думку та стан інших людей, готовність до співпраці. Історія досліджень взаємного впливу афекту та інтелекту має давніші традиції у вітчизняній психології ще задовго до виникнення теорії емоційного інтелекту у західних наукових спільнотах.

Значна роль емоційної сфери в інтелектуальній діяльності та особистісному розвитку розглядається праця психологів, які вивчають емоційні аспекти навчання та виховання. Емоції є єдністю емоційного та інтелектуального процесів у раках пізнання дійсності та регуляції поведінки [27, с. 161].

Таким чином, емоція незалежно від своєї якості є єдністю пізнання та переживання. Якщо взяти до розгляду процес пізнання, він також неможливий без участі емоцій. Між емоційними та інтелектуальними процесами мислення існує закономірний зв'язок. Це становище стало основою наступних висновків у тому, що переважна більшість емоцій людини інтелектуальні та опосередковані. Завдяки цьому емоції беруть участь у регуляції мислення.

Аналіз інтелектуальних процесів з позиції їх розуміння як складних функціональних систем дозволяє їх визначати не як окремі прості здібності, а розширює локалізацію функцій афекту і пізнання [36, с. 89]. Отже, не можна абсолютно поділити афективні та інтелектуальні процеси. Компонентом розумового процесу є критеріальна оцінка, яка значною мірою є емоційно насиченою [14, с.54].

Емоційне мислення у його інтерпретації є включення у процес вирішення завдань емоційних станів. Емоційні процеси включені в розумову діяльність як регулююча, евристична, функція, що спрощує процес прийняття рішень. Наприклад, при несприятливій ситуації сигналу емоцій відбувається повернення до певного пункту в ході міркування. Якщо ж особистість відчуває натхнення, приплив сил, інтерес, відбувається подальше розгортання розумового пошуку углиб. Емоційна активація підвищує зосередженість на процесі пошуку рішення, у момент наближення до знаходження рішення відбувається емоційне передбачення розв'язання задачі. Емоційна активізація процесу мислення підвищує продуктивність цього виду діяльності [12, с. 47].

Отже, в даний час в концепцію емоційного інтелекту запропоновано включати три компоненти: когнітивний компонент у формі кристалізованих знань; регуляторний компонент як можливість управління своїми емоціями та впливу на афективну сферу інших; поведінковий компонент проявляється, як готовність застосовувати знання про емоції під час вирішення проблем соціальної адаптації. Наукова проблема виявлення механізмів ефективної емоційної саморегуляції та управління емоційною сферою є однією з актуальних для психологічного забезпечення особистісного розвитку. Вивчення наукової літератури показало, що емоційний розвиток людини проявляється в зростанні здатності організму до саморегуляції емоційних станів, в словесних і невербальних виразів емоцій.

1.2. Розвиток емоційного інтелекту у здобувачів дошкільної освіти

Освітня діяльність у сфері дошкільної освіти є однією з необхідних трудових дій, знань та вмінь передбачає проектування вихователем ситуацій та подій, що розвивають емоційно-ціннісну сферу дитини. Дошкільний вік – це сенситивний період для емоційного розвитку. Саме на цьому віковому

етапі найбільш важливим є проведення цілеспрямованої та своєчасної роботи з дітьми дошкільного віку.

У сучасному інформаційному суспільстві краще адаптується така особистість, яка вміє ефективно комунікувати, об'єктивно сприймати інформацію та реагувати на всі зміни у світі. Розвиток емоційного інтелекту – важливий етап соціалізації дитини на загальному процесі засвоєння досвіду соціальних відносин. Крім того, необхідність наукового розгляду проблеми розвитку емоційного інтелекту в дітей віком дошкільного віку позначається такими проблемами [11, с. 43]:

- недостатнє теоретико-методологічне опрацювання проблеми;
- недостатня практична реалізація в роботі вихователів дошкільних освітніх організацій
- недостатні психолого- педагогічні умови щодо оптимізації розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників.

Тому, необхідно розвивати у дітей соціальний та емоційний інтелект (емоційну чуйність, емпатію, готовність до колективної діяльності) [1, с. 83].

Емоційний інтелект – сукупність здібностей, розуміння та управління емоціями [3, с. 316]. Незважаючи на те, що питання розвитку емоційного інтелекту досить глибоко відображені в дослідженнях вчених, сучасна педагогічна практика показує, що ця проблема вимагає подальшого дослідження, особливо щодо визначення ефективних способів розвитку емоційного інтелекту.

Унікальність дошкільного віку, згідно з досліджуваною проблемою, полягає у кількох аспектах:

- 1) цей час становлення гендерної ідентичності;
- 2) формування емоційних компетенцій дитини.

Порівнюючи ці два поняття, стає можливим і необхідним поєднання певних методів та форм роботи для формування емоційної компетентності дошкільника з урахуванням індивідуальних відмінностей та особистісної ідентичності.

У період дошкільного дитинства емоційний досвід дитини збагачується, з'являється здатність до рефлексії та децентрації, закладаються основи емоційного розвитку [8, с. 2]. Саме в цьому віці найважливіше займатися цілеспрямованою та своєчасною роботою з дітьми [9, с. 19].

Так, можна стверджувати, що недостатній розвиток емоційного інтелекту - одна з головних психолого-педагогічних проблем дошкільного віку, так як в період дошкільного дитинства емоційні переживання набувають домінуючого значення, поведінка дошкільнятами починає більшою мірою регулюватися емоціями, йде активне емоційне становлення дітей: з'являються емоційне попередження, інтелектуалізація емоцій, розвиваються почуття емпатії та співчуття [2, с. 291]. Поступово формуються здатності усвідомлювати, контролювати свої переживання та розуміти емоційний стан інших людей, розвивається довільність поведінки, почуття стають стійкішими та глибшими. Від ступеня благополуччя даного розвитку в дошкільному віці значно визначається успішність розвитку дитині протягом усіх наступних вікових етапах, тому дошкільний вік є найбільш сензитивним періодом формування та розвитку емоційного інтелекту.

Успішність розвитку емоційного інтелекту залежить від участі дорослого. Автор визначає конкретні умови для емоційного розвитку, в яких дорослий завжди сприймається дітьми як еталон, зразок способів емоційного спілкування, вираження та контролю емоційних станів, і завданням дорослого є спільно з дитиною аналізувати емоційні ситуації, використовуючи, наприклад, розмови про емоції, обговорення почуттів. Іншими словами, найважливішою умовою збагачення емоційного інтелекту дітей є взаємодія між дитиною та дорослою, що містить емоційні стани та емоційні ситуації. Саме співучасть оточуючих необхідне діяльності дитини, дошкільник може спочатку зрозуміти інших, і потім зрозуміти себе [8, с. 32].

У формуванні та розвитку дитини з інституційної точки зору визначається провідна роль сім'ї, батьки закладають усі базові якості особистості [7, с. 12]. Особлива значимість батька в процесі розвитку

емоційного інтелекту полягає в тому, що дитина при батьківському вихованні інтуїтивно засвоює певні знання та прийоми оволодіння емоціями. Таким чином, можна припускати, що розвиток емоційного інтелекту є найбільш результативним у спільній діяльності дітей та батьків. Процеси розпізнавання, передачі та контролю емоцій, які складають основні компоненти емоційного інтелекту є досить складними для дітей і пов'язані з подоланням суттєвих труднощів, тому необхідно здійснювати цілеспрямоване навчання, і виникає необхідність організації супроводжуючої та корекційно-розвивальної допомоги у формуванні та розвитку емоційного інтелекту в період дошкільного дитинства.

Розвиток дошкільнят відбувається у грі, що є провідним видом діяльності. Гра зумовлює розвиток, формує зону найближчого розвитку. В основі гри лежить інтуїтивне наслідування дорослим, саме в цьому процесі дитина опановує перші норми та правила діяльності, взаємодії з іншими. Створювані дитиною у грі образи впливають нею, викликають яскраву емоційну реакцію, підвищують інтерес до спільної діяльності та її учасникам [8, с. 44].

На основі усвідомлення та вербалізації внутрішніх переживань за рахунок програвання старші дошкільнята отримують можливість для усвідомлення сенсу емоційно значущих ситуацій та зміни відносин до них. Наприклад, сенсорні ігри активізують механізми емоційного відгуку дітей та опосередковано приводять у дію емоційну сферу загалом [4, с. 25]. Таким чином, спеціально організовані ігри, елементи ігор, ігрові ситуації та організована ігрова діяльність дошкільнят загалом виступають найдієвішими формами розвитку емоційного інтелекту.

Гра соціальна і є відображенням світу дорослих, в ній дитина повторює дії дорослих, за допомогою чого реалізує тенденцію бути і діяти як вони, так за рахунок механізмів наслідування, зйомки та ототожнення дітей засвоюються приклади поведінки значущих дорослих ігрової діяльності [17, с. 43]. Навчання батьків ігрової терапії сприяє розвитку тонкого сприйняття

своєї дитини, її можливостей, придбання певних навичок для позитивної зміни та розвитку особистості дітей [6, с. 32]. Таким чином, саме у спільній ігровій діяльності з батьками для дитини надається можливість за допомогою гри засвоїти та відпрацювати зразки способів інтерпретування, диференціювання емоційних станів, емоційного самовираження та вербалізації емоційних переживань, тобто розвинути всі компоненти емоційного інтелекту. На даний момент часу, незважаючи на накопичений наукою теоретичний та емпіричний матеріал, слід визнати, що недостатньо представлені концептуально обґрунтовані програми розвитку емоційного інтелекту в дошкільному віці. Існує досить велике коло програм, спрямованих на емоційний розвиток дітей з використанням різних засобів, основними з яких є: психогімнастика, арт-терапія, в тому числі музикотерапія і казкотерапія.

Більшість таких програм орієнтовані працювати у групі однолітків, позаяк у розвитку емоційного інтелекту у освітніх установах це найдоступнішою формою організації, але у дошкільному віці однолітки займають ще недостатньо важливу позицію щодо значного дорослого [15, с. 3]. Також варто відзначити, що різні розвиваючі програми є недостатньо цілісними, іншими словами, враховують розвиток не всіх компонентів емоційного інтелекту: вміння аналізувати та висловлювати власні емоційні переживання, сприймати, диференціювати та інтерпретувати емоційні стани іншого та враховувати його інтереси та почуття у діяльності, та/або спрямовані на розвиток емоційного інтелекту іншої вікової групи

У суспільстві пріоритет віддається пізнавальному розвитку дітей і, зазвичай, немає практичної реалізації цілеспрямованої роботи у сфері емоційного розвитку дошкільнят. Отже, порушується цілісний, гармонійний розвиток особистості. Очевидно, що у сучасній соціально-культурній обстановці потрібен цілеспрямований підхід до емоційного розвитку підростаючого покоління. Проведене дослідження спрямоване на розв'язання проблеми дошкільної освіти.

Отже, серед актуальних проблем, що вимагають подальшої розробки, позначимо такі: розвиток компетентності вихователів у питаннях розвитку емоційної культури у дітей старшого дошкільного віку, супроводження батьків дітей дошкільного віку, а також вплив емоційної сфери на формування комунікативних умінь у дітей дошкільного віку.

1.3. Роль вихователя та родини у розвитку емоційного інтелекту дитини

У педагогічній діяльності процес комунікації постає як виконання навчальних і виховних завдань. Комунікація постає як організації взаємовідносин вихователя і дошкільників. За рахунок спілкування здійснюється соціально-психологічне забезпечення безпосереднього педагогічного процесу. Без ефективного спілкування неможливо гарантувати та успішність виховання, освоєння знань дошкільниками та розвитку особистості вихованців. Таким чином, невербальна поведінка є найважливішим компонентом педагогічного спілкування, що формує вигляд дійової особи, що розкриває її внутрішній зміст у поточній поза діяльності.

Конструктивне спілкування розглядається в психолого-педагогічній літературі як поєднання різних форм вербального та невербального спілкування, гармонійно-рівноправне та партнерське. Метою спілкування є розуміння один одного, прийняття та повага. Розвиток спілкування та підвищення його ефективності є потужним резервом зростання професійної майстерності вихователя. Оптимізація спілкування служить удосконаленню організації педагогічної діяльності в цілому та оптимізації навчально-виховного процесу та системи освіти [19, с. 123].

Спілкування є процесом здійснення різноманітних контактів для людей, у зв'язку з потребами виконуваної ними спільної діяльності. З метою вивчення окремих аспектів спілкування у його структурі необхідно виділити три сторони [20, с. 43].

1) комунікативна сторона спілкування є обміном інформацією (лат *communicativus*, від *communicatio* – зв'язок);

2) інтерактивна сторона спілкування передбачає організацію взаємодії між індивідами, які вступають у спілкування (лат *inter* – між, між та *activus* – діяльний);

3) перцептивна сторона спілкування забезпечує сприйняття та правильне розуміння людини людиною (лат *perceptio* – сприйняття).

Взаємне спілкування вихователя та дошкільника полягає в обміні афективно-оцінною інформацією та змістом навчального матеріалу. Передача цієї інформації проводиться вербальним способом та за допомогою різних невербальних прийомів. У сучасній педагогічній психології усвідомлюється необхідність розвитку одночасно з інтелектуальною, моральною, емоційною сферою дошкільника. Принциповою установкою сучасної системи є завдання поряд із пізнавальною функцією передачі системи наукових уявлень про навколишню дійсність, та освоєння методів наукового пізнання здійснення психологічної функції створення умов для формування внутрішнього суб'єктивного світу особистості [21, с. 43].

Емоційно гнучкі співрозмовники поділяють почуття одне одного, входять у стан співрозмовника, що створює особливий ефект. За зовнішніми проявами поведінки та стану дитини вихователь повинен розглянути наміри та вчинки, зрозуміти його думки та почуття, змодельовати особистісні особливості дошкільника. Функція соціальної перцепції у спілкуванні полягає у прояві уваги до змін у зовнішньому вигляді та поведінці дитини, жестів, інтонацій. Важливо враховувати як пізнавальні, а й особисті, навчальні інтереси дітей. Здібний до соціальної перцепції вихователь, що враховує захоплення, уподобання та інтереси дитини, отримує у відповідь мотивованого уважного та чуйного дошкільника. У процесі суб'єкт-суб'єктного спілкування реалізується обмін загальнолюдськими цінностями, здійснюється психологічна робота з розвитку дитини. Таким чином, тип спілкування, тип позиції – суб'єкт-суб'єктний чи суб'єкт-об'єктний – формує

стиль спілкування вихователя з дошкільниками та вихованцями. Йдеться про функціонально-рольове спілкування, яке насамперед є діловим, обмеженим стандартами та вимогами тієї рольової позиції, яку прийняв на себе вихователь [14, с. 54].

У соціальній перцепції нерозривні два процеси: перцептивний передбачає сприйняття та слухання співрозмовника та емпатійний, який забезпечує почуття іншої людини, співпереживання та глибше розуміння. Другий вид процесів забезпечує краще розуміння з урахуванням розуміння емоційного світу дитини. Включення емпатичних процесів дозволяє бути об'єктивнішим, як не дивно, тому що нейтралізує схильність вихователя до оцінювання поведінки та особистості іншої людини.

Здатність вихователя розуміти невербально виражені емоційні реакції дошкільників на сприйняту інформацію, відбиту у міміці, в емоційних «сплесках», у відповідях звернення вихователя визначає підсумкову результативність спілкування [26, с. 124]. Вихователю необхідні знання технік входження у взаємодію, встановлення глибокого контакту, використання прийомів впливу на співрозмовника.

Маючи багатий внутрішній світ, вихователь здатний до конкретного самовираження за допомогою відповідності змісту мови, невербальної поведінки та емоцій. Вихованець повинен мати можливість отримувати позитивні емоції від спілкування та мати можливість вільно виявляти своє індивідуальне Я. Організує спілкування цілеспрямоване та свідоме управління взаємодією, яке коригує процес комунікації відповідно до поставленої раніше мети. Вихователь забезпечує обмін інформацією, проводить оцінку інформації, що надходить. Основою ефективності є вияв щирого інтересу до дошкільника. Вихователь, сприймаючи інформацію, приймаючи висловлені під час комунікації судження, залежно від ситуації може поступатися ініціативу співрозмовнику, надає право самостійного аналізу поточних подій, залучає до обговорення фактів. Важливо у цьому процесі передати учневі впевненість у успіху, оптимізм. На закінчення

розгляду процесу спілкування необхідно провести рефлексивний аналіз комунікації, що відбулася [27, с. 162].

Спілкування за своєю суттю сприяє реалізації двох інших компонентів діяльності. У результаті комунікації забезпечується реалізація системи виховних впливів, створюються взаємовідносини, сприяють ефективності навчання та виховання дошкільника. У діяльності вихователя комунікація має функціональний та професійно важливий характер. Афективна функція спілкування пов'язана з реалізацією процесу емоційного регулювання та стимуляції, забезпечення стану психологічного комфорту в комунікації, полегшення вираження змістовної сторони та контролю афективних проявів учасників спілкування, демонстрації соціально значущого афективного відношення [25, с. 54].

Рівноправні відносини вихователя та дитини характеризуються взаємною допомогою та взаємним розумінням інтересів один одного. Нерівноправні відносини є прикладом "соціального домінування". Якщо вихователь прагне розвитку особистості вихованця, він сприяє формуванню навичок соціальної поведінки, міжособистісного сприйняття, ведення діалогу, вираження емоцій і контролю над ними. Специфіка спілкування пов'язана з тим, що воно спрямоване на вирішення завдань у галузі навчання, розвитку, соціалізації, виховання дітей відповідно до цілей освітнього процесу [15, с. 3]. Зазначені види спілкування, безсумнівно, мають свою специфіку щодо розуміння, висловлювання і регуляції своїх емоцій, оскільки у різні види спілкування вихователя мають різні завдання мети, включають різну за змістом тематику, отже, виступають у різних формах, засновані на застосуванні різних методів і знаходять вираз у різних стилях спілкування.

Розглянемо класифікацію типів спілкування [39, с. 75]. В основі класифікації лежить уявлення про переважний склад особистості вихователя, у характері якого виділено інтелектуальну, організаторську, емоційну, вольову лінії поведінки.

Інтелектуальний тип відрізняється теоретичним складом, аж до схильності до наукової діяльності, вираженої ерудиції, високим ступенем самостійності суджень та оцінок, підвищеною вимогливістю до оточуючих.

Організаторський тип спілкування уражає вихователів, які у будь-яких видах діяльності керують поведінкою дошкільників, спрямовані на допомогу у всіх завданнях, спілкування служить на вирішення спільних завдань.

Емоційний тип особистості вихователя включає в ході спілкування вираз співпереживання і виявляється у підвищеній здатності до відчуття стану дитини, та її емоційного світу. У такого вихователя ефективно складається робота із важкими дошкільниками, він готовий взяти участь у проблемах дітей, вони звертаються до нього за допомогою. Емоційна виразність виявляється як артистичність, яскравість зовнішніх проявів, здатність демонструвати натхнення. Вольовий тип поведінки виявляє високу вимогливість, наполегливість [39, с. 49].

Вихователь може здійснювати особистісно орієнтоване спілкування у межах освітнього та виховного процесу. Це складна форма психологічної взаємодії, яка потребує виконання певних нормативних функцій з наявністю та демонстрацією особистого ставлення до дошкільника.

Якості, які здатні забезпечувати розуміння співрозмовника в процесі спілкування – це уважність людини до інших людей, перцептивні здібності та спостережливість, емоційна сприйнятливність та стриманість, вміння співпереживати, пам'ять на обличчя, імена та почуття, гарна уява, аналітичне та інтуїтивне мислення, розвинене а також вихованість громадянську та моральну. Установки вихователя на поведінку дошкільника може бути позитивними. Можливі й негативні установки, пов'язані з упередженим ставленням до дошкільників [37, с. 68].

Обов'язкова умова спілкування вихователя – це синтез знань особистісних якостей вихователя, що має назву «педагогічна майстерність». У ході спілкування дитина не помічає, що її виховують та навчають,

спілкування протікає природним чином, легко та мотивовано. Стиль спілкування слід розглядати як складову вихователя [39, с. 75].

Для підвищення ефективності спілкування важливо цілеспрямований та усвідомлений розвиток вчителем здатності до рефлексії, вміння розуміти інтелектуальні, емоційні, морально-вольові стани дошкільників та вихованців, здатність розуміти іншу людину усвідомлення власної поведінки у спілкуванні; здатність активно налагоджувати контакти з дошкільниками, впливати на поведінку та спілкування дошкільників, застосовувати методи на особистість. Вихователю слід мати достатньо знань про власне Я і в результаті зіставлення своїх індивідуальних якостей, ресурсів, сильних сторін і можливостей, зі змістом професійних завдань, що стоять перед ним, будувати форми власної комунікативної поведінки.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Особливості організації дослідно-експериментальної роботи

Для виявлення індивідуальних особливостей кожної дитини ведеться та аналізується розроблена індивідуальна картка розвитку дитини. У закладі дошкільної освіти створено всі необхідні матеріально-технічні умови для повноцінного та гармонійного розвитку особистості дитини з урахуванням вікових особливостей, психічного та фізичного розвитку дітей, які відповідають сучасним вимогам, рівню освіти та санітарним нормам, що перебувають у оптимальному стані.

Проходивши практику в Херсонському закладі дошкільної освіти №9 комбінованого типу Херсонської міської ради у ході експерименту взяли участь дванадцять дітей. Цю вікову групу відвідують діти віком від п'яти до шести років.

Предметно-розвивальне середовище створено з урахуванням «зони найближчого розвитку», мобільності, наявності куточків усамітнення, оновлення дидактичного забезпечення, безпеки життєдіяльності. Для реалізації цілей працюють спеціалісти різного профілю: вихователь-психолог, вихователі, вузькі спеціалісти: інструктор з фізичної культури, музичний керівник. Протягом навчального року двічі проводиться діагностика знань та навичок вихованців – на початку та наприкінці року.

«Загальними психологічними вимогами до організації та проведення обстеження таких дітей є: попереднє знайомство, спостереження за поведінкою та діяльністю дитини в групі, на заняттях, у дозвілля. Також важливий чинник встановлення контакту з дитиною, організації місця проведення дослідження, і вибір адекватних методик» [12].

Для успішного досягнення мети необхідно дотриматися наступних етапів дослідження:

1. Пошуково-підготовчий.

Теоретичне вивчення літератури, підбір методик, що відповідають для проведення дослідження.

На першому етапі було вивчено літературу та підібрано методики з урахуванням вікових характеристик дітей та теми дослідження.

2. Підготовчо-адаптаційний: адаптація «стимулюючого матеріалу» та виготовлення ідентичного роздавального матеріалу для кожного дошкільника, з урахуванням індивідуальних особливостей вибору його пред'явлення.

3. Дослідно-експериментальний: проведення первинної діагностики, складання перспективного плану занять за програмою спрямованої на оптимізацію емоційного інтелекту, його реалізацію, проведення проміжного моніторингу, обробка результатів. При діагностиці було підібрано чотири методики. Результати інтерпретовані за рівнями та надані як діаграми та таблиці.

Дослідно-експериментальне дослідження складалося із трьох етапів:

1 етап – констатуючий експеримент. Діагностика початкового рівня сформованості емоційного інтелекту дітей дошкільного віку у всій вибірці. Отримані результати були включені в зведену таблицю, якій вдалося встановити один із трьох можливих рівнів сформованості емоційного інтелекту у кожної дитини оптимальний, допустимий, критичний.

2 етап - формуючий експеримент. Реалізація експериментальної програми з формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. На другому етапі дослідження була проведена корекційно-розвивальна робота за спеціально розробленою програмою, спрямованою на формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку експериментальної групи.

3 етап – контрольний експеримент. На третьому етапі дослідження проводилося повторне діагностичне обстеження, яке допомогло побачити динаміку зміни рівня формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. Метою констатуючого етапу дослідно-експериментального дослідження

стало виявлення початкового рівня сформованості емоційного інтелекту дітей дошкільного віку в контрольній та експериментальній групі.

Для експериментальної частини дослідження було підібрано діагностичний інструментарій та такі методи дослідження:

1. Аналіз документації.
2. Бесіда із найближчим оточенням (вихователь, батьки).

Успіх дитини у міжособистісному спілкуванні залежить від цього як, як він відчуває іншого, може вплинути нею, не образивши і викликавши агресії. Важливу роль відіграє здатність усвідомлювати свої почуття та дії у різні моменти спілкування з іншими, тобто слухати та розуміти самого себе. Усьому цьому потрібно вчитися. Найдоцільніше цьому навчатися в ігровій діяльності, адже вона є провідною діяльністю для будь-якої дитини. Дорослі, які супроводжують дітей, можуть навчити їх розуміти «мову емоцій» — навчити придивлятися до осіб і жестів людини, виразу очей, вловлювати зміни в інтонації мови, помічати і розуміти різні нюанси її звучання.

Удосконалення логічного мислення та кругозору дитини ще не є запорукою її майбутньої успішності в житті. Для розвитку емоційного інтелекту дитині необхідно опанувати такі здібності:

- вміння контролювати свої почуття, щоб не «переливалися через край»;
- вміння впливати на емоції;
- вміння визначати свої почуття та приймати їх такими, якими вони є;
- здатність використовувати свої емоції на благо собі та оточуючим;
- вміння ефективно спілкуватися з іншими людьми, знаходити з ними спільні точки дотику;
- здатність розпізнавати та визнавати почуття інших, уявляти себе на місці іншої людини, співчувати їй.

Для оцінки рівня розвитку емоційного інтелекту в дітей дошкільного віку використовувались такі критерії:

1) ситуативні особливості емоційної регуляції (ступінь, характер виразності, а також адекватність емоційного забарвлення предметних та комунікативних дій);

2) позаситуативні особливості емоційної регуляції (переважний емоційний фон, характер емоційних відносин-почуттів);

3) наявність та особливості функціонування емоційних механізмів (сприйняття експресивних ознак (мімічних), розуміння емоційного змісту, ідентифікація емоцій, вербалізація емоцій, відтворення емоцій).

Виходячи з виділених критеріїв, розглянемо загальні рівні розвитку емоційного інтелекту дошкільнят:

- високий рівень - діти адекватно сприймають та розуміють емоційні стани, вільно висловлюють свої емоції (міміка, пантоміміка) та контролюють їх; у них високий обсяг емоційного досвіду та емоційних уявлень, вони вміють вибудовувати та регулювати свій та чужий емоційний стан;

- середній рівень - діти відчувають труднощі при сприйнятті та розумінні емоційних станів, у них часткова локалізація мімічних ознак емоційних станів, недостатньо високий обсяг емоційного досвіду та емоційних уявлень, з незначними труднощами вибудовують та регулюють свій та чужий емоційний стан;

- низький рівень - діти насилу сприймають і розуміють емоційні стани, вони утруднена довільна мімічна імітація емоційних станів, вони мізерний обсяг емоційного досвіду і емоційних уявлень, де вони вміють вибудовувати і регулювати свій і чужий емоційний стан; спостерігається висока емоційна напруженість.

Рівень емоційного інтелекту досліджувався на основі наступних методик: колірний тест (М. Люшер), методика «Малюнок неіснуючої тварини» (М. З. Друкаревич), відеотест на емоційний інтелект, діагностика емоцій за допомогою ляльки, комплекс методик на розуміння емоцій О. Сергієнко, комплекс методик на розуміння емоцій дітьми дошкільного віку.

2.2. Методика формувального експерименту

Грунтуючись на результатах, отриманих на констатуючому етапі експерименту, була розроблена експериментальна програма, яка використовувалася на етапі експерименту.

В основі експериментальної роботи з формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку лежить орієнтація на придбання наступних емоційних компетенцій:

1. Здатність розпізнавати і розуміти власні емоції.
2. Вміння переживати та висловлювати свої емоції.
3. Здатність керувати своїми емоціями.
4. Можливість розпізнавати та розуміти емоції оточуючих.
5. Здатність керувати емоціями оточуючих.

При формуванні емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку були застосовані наступні методи: арт терапія, аналіз художньої літератури, музика, образотворче мистецтво, психогімнастика, розслаблююча техніка, гра, подарунковий комплект «Чарівний світ емоцій» для дітей спрямований на розвиток емоційного інтелекту.

Система занять, що розвиваються, представленої програми має певну структуру. Структура включає ряд ритуалів, які залишаються незмінними протягом усього часу. Завдяки цьому тривожні та погано адаптовані діти вільно включаються в роботу, і можуть нарівні з іншими активно і плідно брати участь у формуванні емоційного інтелекту. Весь комплекс занять поділено на шість блоків, які закінчуються підсумковими заняттями з пройденого матеріалу. Головною умовою залишається складання портфоліо дітей старшого дошкільного віку. Така технологія, як «Портфоліо», є освітньою технологією, яка забезпечує особистісно-орієнтований підхід в освітньому процесі. Перевагою даної технології дошкільної освітньої організації є спрямованість на співпрацю всіх суб'єктів освітнього процесу, а саме педагоги, батьки, дошкільнята, адміністрація, які є одночасно формою, процесом організації та технологією роботи. Портфоліо дітей дошкільного

віку – це спосіб відкриття малюком свого Я (почуттів, переживань, перемог, розчарувань, відкриттів через призму дитячого сприйняття). При спілкуванні з батьками, педагогами та іншими дітьми дитина вчиться по-новому дивитися на світ, рідне місто, дитячий садок, сім'ю.

Робота дитини, що складається з портфоліо «Мої емоції», заснована на неповторній індивідуальності дітей. Відмінна риса, якою проявляється у його характері, різноманітності інтересів, якості пізнавальних процесів. Всі ці складові можна простежити при створенні психолого-педагогічних умов, віддаючи перевагу спостереженню як основному методу вивчення особистості дошкільника. Ґрунтуючись на цьому, нами було складено пам'ятку для батьків та педагогів щодо складання та оформлення тематичного портфоліо дітей старшого дошкільного віку на тему «Мої емоції».

Протягом усього часу здійснювалася психолого педагогічна підтримка вихователів (індивідуальне консультування, групове консультування, розробка пам'ятки), батьків (групове консультування, складання рекомендацій) та дітей. Під час заняття діти сидять за столом у колі. Коло – це, перш за все, можливість відкритого спілкування. Форма кола створює відчуття цілісності, завершеності, надає гармонії відносинам дітей, дозволяє їм відчувати особливу спільність, полегшує взаєморозуміння та взаємодію.

Система розвиваючих занять представленої програми має певну структуру. Структура включає в себе ряд ритуалів, які залишаються незмінними протягом усього часу. Завдяки цьому тривожні та погано адаптовані діти, вільно включаються в роботу, та можуть нарівні з іншими активно та плідно брати участь у формуванні емоційного інтелекту. Весь комплекс занять розділено на шість блоків, які закінчуються підсумковими заняттями з пройденого матеріалу.

На основі констатуючого та формуючого етапів експерименту було висунуто мету контрольного експерименту: провести повторну діагностику, проаналізувати отримані дані та зробити висновки про динаміку

досліджуваних параметрів емоційного інтелекту дітей. Для діагностики рівня сформованості емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку було застосовано самі методики, як і на констатуючому етапі експерименту. Оцінка якості сформованості емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі в експериментальній та контрольній групі оцінювався за тими критеріями (когнітивний, емоційний, поведінковий) та за допомогою тих же діагностичних засобів, що і на першому етапі: колірний тест (М. Люшер), методика «Малюнок неіснуючої тварини» (М. З. Друкаревич), відеотест на емоційний інтелект В. Овсяннікової та Д. Гоулман, діагностика емоцій за допомогою ляльки, комплекс методик на розуміння емоцій С. Прусакової та О. Сергієнко, комплекс методик на розуміння емоцій дітьми дошкільного віку І.Кареліної.

Досягнення контрольного етапу експерименту дозволяють констатувати, що у групі дітей, де проводився експеримент, рівень сформованості емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку підвищився. Тоді як у контрольній групі дітей, де формуючого експерименту був, сформованість високого рівня емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку зросла значною мірою. На це явище вплинув той факт, що розвиток дитини та її формування як особистості, яка перебуває в соціумі, неминуче. У ході формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку в експериментальній групі спостерігалася позитивна динаміка за такими вимірюваними показниками: здатність розпізнавати і розуміти власні емоції, вміння переживати і виражати свої емоції, здатність керувати своїми емоціями, можливість розпізнавати та розуміти емоції оточення.

2.3. Результати дослідження

На основі констатуючого та формуючого етапів експерименту було висунуто мету контрольного експерименту: провести повторну діагностику, проаналізувати отримані дані та зробити висновки про динаміку досліджуваних параметрів емоційного інтелекту дітей. Для діагностики рівня

сформованості емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку були застосовані ті самі методики, що і на етапі, що констатує експерименту.

Подані діагностичні методики, спрямовані на вивчення особливостей ідентифікації та вербалізації емоцій у різних умовах передбачають рівневу обробку даних. Результати виконання кожного завдання співвідносяться з рівнями. Для зручності оцінки рівня розвитку емоційного інтелекту у дітей за підсумками виконання завдань усіх діагностичних методик кожен із виділених рівнів був співвіднесений з певною кількістю балів: високий рівень – 3 бали, середній рівень – 2 бали, низький рівень – 1 бал; відмова від виконання завдання – 0 балів. Високий рівень (3 бали) – зелений, середній рівень (2 бали) – синій, низький рівень (1 бал) – червоний.

Методика колірного тесту М. Люшера. Весь колірний спектр запропонований дитині, розділений на основні (синій 1, зелений 2, червоний 3, жовтий 4) та додаткові кольори (фіолетовий 5, коричневий 6, чорний 7, 0 сірий). За відсутності конфлікту оптимальному стані основні кольори повинні займати переважно перші п'ять позиції.

Основні кольори:

- 1) синій – символізує спокій, задоволеність;
- 2) зелений – почуття впевненості, наполегливість, рідше впертість;
- 3) червоний – символізує силу волевого зусилля, наступальні тенденції, збудження;
- 4) жовтий – активність, прагнення спілкування, експансивність, веселість.

Додаткові кольори:

- 5) фіолетовий;
- 6) коричневий;
- 7) чорний;
- 8) сірий.

Кольори, що не входять до основного спектру, символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, прикrostі. Значення цих

кольорів (як і основних) найбільше визначається їх взаємним розташуванням, розподілом за позиціями. Перший вибір у тесті Люшера характеризує бажаний стан, другий – дійсний. Для зручності аналізу, кожен вибір дитини був занесений до таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати за методикою колірного тесту М. Люшера. Обрані кольори

Дитина	1 серія	2 серія
1	41327608	06741234
2	35461207	43201678
3	12453680	21435706
4	51203478	51234007
5	65342017	54231607
6	52341607	53421607

Так як друга серія показує дійсні результати, то проаналізувати доцільніше її, для відображення наявності тривожності та агресивності у дітей дошкільного віку та особливостей їхнього емоційного розвитку.

З таблиці видно, що у першої дитини обрано жовтий, червоний, зелений, сірий, синій, які розташовані на перших п'яти позиціях, але додатковий колір сірий розташований на четвертій позиції з цього можна зробити висновок про те, що у дитини є негативні стану, потреба звільнитися від стресу, прагнення спокою, відпочинку. На останніх позиціях вибрано коричневий і чорний, що означає прагнення піти з підпорядкування, негативне ставлення до різних заборон.

Дитина 2 вибрала кольори, які знаходяться на перших п'яти позиціях, але четверту позицію займає фіолетовий. Дитина прагне успіху, до самостійних рішень, подолання перешкод у діяльності. Але у дитини спостерігається тривожність, стрес невисокої діяльності. Дошкільник також

вибрав серед останніх кольорів коричневий і чорний, що означає прагнення піти з підпорядкування, негативне ставлення до різних заборон.

У виборі дитини 3 основні кольори займають перші чотири позиції, що говорить про те, що у дитини відсутні негативні прояви емоційних станів, вона прагне визнання, діяльності, що забезпечує успіх. У дитини переважають позитивні стани. Але останній вибір дитини був зроблений на користь сірої та коричневої, що означає прагнення вийти з несприятливої ситуації, дещо завищена самооцінка.

У дитини 4 перші п'ять позицій займають основні кольори, але першу позицію займає фіолетовий, це означає невизначений настрій, прагнення згоди та гармонії. Останні позиції займають коричневий та чорний, що означає негативне ставлення до різних заборон, прагнення піти з підпорядкування.

У дитини 5 перші п'ять позицій займають основні кольори, спочатку вона обрала фіолетовий і жовтий, що вказує на збудження, фантазування, прагнення яскравих подій. Останніми вона обрала сірий та чорний, що означає заперечення будь-яких обмежень своєї особистості, активне прагнення діяльності.

Дитина 6 віддала перевагу фіолетовому і червоному, що символізує деяке збудження, захопленість, активне прагнення справити враження. Останній вибір вона зробила на користь сірий і чорний, що означає прагнення вийти із несприятливої ситуації, надія на добрі перспективи в майбутньому.

Таблиця 2.2.

Рівень розвитку емоційної сфери старших дошкільнят за методиками (констатуючий експеримент).

Контрольна група			Експериментальна група		
Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень

28%	30%	42%	32%	28%	40%
-----	-----	-----	-----	-----	-----

Результати за методикою О. Доготар «Вивчення особливостей розуміння дітьми основних емоційних станів» виявилися такими. У контрольній групі оптимальний рівень мають 25% опитаних контрольної групи (5 вихованців), а в експериментальній – 30% (6 вихованців). Це означає, що дошкільнята здатні до осмислення у формі опису (діти описують не тільки ситуацію виникнення того чи іншого емоційного стану, а й зміни експресії) та осмислення у формі тлумачення (хлопці тлумачать емоційний стан, аналізують ситуацію його виникнення). Допустимий рівень розуміння дітьми основних емоційних станів спостерігається у 40% дітей (8 вихованців) контрольної групи та 45% (9 вихованців) експериментальної групи. Діти демонструють розуміння емоційного стану за експресивними ознаками, розуміють емоційний стан, орієнтуючись ситуацію його виникнення. Критичний рівень властивий 35% (7 вихованців) представників контрольної групи та 25% (5 вихованців) експериментальної групи. Діти не розуміють емоційного стану, відмовляються відповідати. Процентне співвідношення рівнів розуміння основних емоційних станів у дітей дошкільного віку на констатуючому та контрольному етапах візуально представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Динаміка змін рівня розуміння емоційних станів (до і після формувального етапу експерименту)

Вибірка	Рівні розуміння емоційних станів					
	Рівень осмислення у формі опису	Рівень осмислення у формі пояснень	Ситуативно-конкретний	Рівень опису експресії	неадекватний	
	Оптимальний		Допустимий		Критичний	
	До	Після	До	Після	До	Після

1	+	+				
2				+	+	
3	+	+				
4		+	+			
5			+	+		
6					+	+
Всього	20	25	40	45		

За методикою «Малюнок неіснуючої тварини» (автор М.З.Друкаревич) метою було виявити особливості емоційної сфери, наявність тривожності, негативних емоційних проявів, прихованих страхів.

Методика проведення тесту: дітям пропонувалося на чистому аркуші паперу простим олівцем середньої м'якості намалювати тварину, якої немає у природі. Дітям дається інструкція, що не можна малювати тварину, яку вони бачили у мультфільмах. Кожна дитина повинна вигадати свою тварину, і дати їй незвичайне ім'я та розповісти про неї. Оцінюється розташування тварини на аркуші паперу, характер ліній та його товщина, розмір тварини, наявність в нього частин тіла та його кількість, положення голови щодо малює, наявність додаткових частин тіла, ім'я тварини та розповідь про нього. Результати проведеної діагностики розвитку емоційної сфери у дітей дошкільного віку за методиками занесені до таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівень розвитку емоційної сфери старших дошкільнят за методиками (констатуючий експеримент).

Контрольна група			Експериментальна група		
Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній Рівень	Низький рівень
23%	32%	45%	20%	34%	46%

На малюнку 4 представлені показники агресивності у дошкільників. В результаті констатуючого етапу експерименту були виявлені учні, що мають різну кількість ознак агресивності. Умовно можна поділити їх на три групи:

- діти, у яких не виявлено ознак агресивності;
- діти, які мають ознаки агресивності присутні (у малюнку дошкільника виявлено 1-2 ознаки);
- діти, які мають яскраво виражена агресивність (3 і більше ознак).

Таблиця 2.5.

Рівень агресивності у дошкільників

З високим рівнем агресії виявлено 1 особу, що становило 7 відсотків. З ознаками агресії виявлено 2 особи, що становило 20 відсотків. Без ознак агресії виявлено 4 осіб, що становило 73 відсотки.

Автор методики виділяє вікові норми за кількістю страхів, враховуючи стать дошкільників. Для більшої точності експерименту було виділено 7 категорій дошкільників за кількістю страхів щодо вікової норми:

- діти кількість страхів у яких на 2 менше за вікову норму;
- діти, кількість страхів у яких на 1 менше за вікову норму;
- діти, кількість страхів у яких на 1 менша за вікову норму;
- діти, кількість страхів у яких відповідає віковій нормі.
- діти, кількість страхів у яких на 1 більше за вікову норму.

- діти, кількість страхів у яких на 2 більше за вікову норму.
- діти, кількість страхів у яких на 3 більше за вікову норму.

За методикою Х. Алчевська, ми визначили наступні результати дослідження (табл. 2.6.).

Таблиця 2.6

Рівень розвитку інтелекту за методикою Х.Алчевська (%)

Шкала	Дуже високий	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
Міжособистісний емоційний інтелект	33,3	16,6	22,2	22,2	5,5
Внутрішньо особистісний інтелект	8,3	27,7	13,8	16,6	33,3

Аналіз результатів показує, що переважають дуже низькі та низькі рівні міжособистісного емоційного інтелекту. Однак, показники внутрішньо особистісного емоційного інтелекту відзначаються як високі та дуже високі у 50% респондентів. Діти, відповідаючи на питання методики, оцінюють себе як таких, які можуть долати свої емоції, можуть контролювати їх. Проте, аналізуючи стосунки, вони зізнаються, що є труднощі у сфері управління емоціями, передусім, із контролем негативних емоцій. Це свідчить про те, що варіативність способів організації адекватних емоційних взаємодій з дошкільнятами потребує збагачення, зміни стереотипів емоційного реагування, що склалися.

Метод діагностики емоцій за допомогою ляльки є досить універсальним, його можна використовувати з дітьми вже з 2,5 років. Процедура діагностики проходить досить швидко, інтерпретація отриманих даних проходить за схемою порівняння з шаблоном. Також, перевагою цього методу діагностики є те, що фахівець надалі може продовжувати психотерапевтичну роботу з дитиною опосередковано через цю ляльку. На

сьогодні до недоліків можна віднести те, що лялька з динамічними рисами обличчя недоступна для широкого загалу. Більшість дітей (80%) правильно відтворила емоції за допомогою ляльки

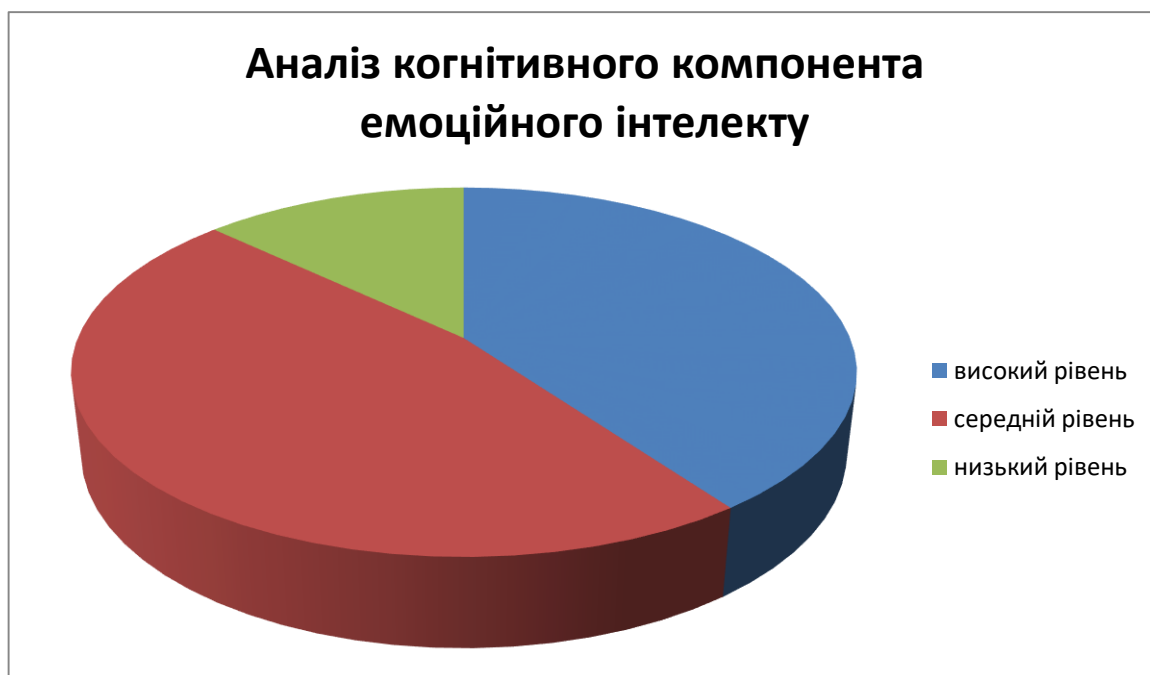
Аналіз когнітивного компонента емоційного інтелекту дошкільнят здійснювався також шляхом аналізу результатів за методикою О. Савченко та О. Доготар, яка дозволяє виявити, наскільки дошкільнята розуміють емоції інших можуть спрогнозувати дії іншого в ситуації. Було з'ясовано, що 40% рецензентів перебувають на високому рівні розвитку, тобто вони розуміють сенс ситуації та емоції, які виникають у тій чи іншій ситуації, можуть вербально назвати емоції та пояснити їх появу, прогнозують свою поведінку, найбільш адекватну запропонованій ситуації.

Ще 47% рецензентів перебувають на середньому рівні розвитку когнітивного компонента інтелекту. Ці дошкільнята за допомогою експериментатора можуть вербалізувати емоції, які відчуває персонаж ситуації, не завжди їхнє пояснення правильно. Дошкільники, відповідаючи на питання, як би вони поводитися в певній ситуації, обирають неконструктивний, забороняючий варіант (наприклад, сестра сказала, що якщо діти не перестануть сміятися, вона мамі розкаже», або «брат сказав, що сам їх поб'є зараз»).

І лише 13% дошкільнят не змогли адекватно визначити емоції персонажів запропонованої ситуації, або не запропонували варіанти вирішення виниклої конфліктної ситуації, або їх відповідь полягала у простому покликанні до дії "не можна сміятися", "не смійтеся", "так не можна!" (табл. 2.7.).

Таблиця 2.7

**Аналіз когнітивного компонента емоційного інтелекту дошкільнят
за методикою та О. Савченко та О. Доготар**

Отже, деякі дошкільнята не змогли запропонувати конструктивне вирішення ситуації, пояснити, чому не можна сміятися, що дозволяє зробити висновок про недостатнє розумінні ситуації та неможливості враховувати емоції інших у ситуації.

Заняття проводилися з дошкільнятами, які мали низький і середній рівень розвитку емоційного інтелекту, діти були поділені на підгрупи відповідно рівням. До комплексу корекційно-розвивальних занять були включені казкотерапія, ігротерапія, арт-терапія, психогімнастика.

Наші спостереження та повторна діагностика підтвердили ефективність проведеної корекційної роботи. У дітей віку було виявлено позитивну динаміку у розвитку емоційного інтелекту: 70% дітей показали високий рівень розвитку емоційного інтелекту, 25% - середній рівень, 5% залишилися на низькому рівні. Виходячи з отриманих статистичних даних, можна дійти висновку, що програма, спрямовану розвиток емоційного інтелекту старших дошкільнят, досить ефективна. Дітям з низьким рівнем емоційного інтелекту було рекомендовано додаткові індивідуальні заняття, які батькам було

запропоновано рекомендації, сприяють розвитку емоційної сфери дошкільнят і підвищення рівня їх емоційного інтелекту.

Розглянемо результати на основі формувального етапу

За методикою колірною тесту М. Люшера основні кольори займають переважно перші п'ять позиції. Кольорів, що не входять до основного спектру стало менше, адже вони символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, прикrostі. Так як друга серія показує дійсні результати, то проаналізувавши її доцільніше, рівень тривожності та агресивності у дітей дошкільного віку став нижче (див. табл. 2.8.).

Таблиця 2.8.

Рівень агресивності дошкільників

Контрольна група			Експериментальна група		
Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький Рівень
29%	30%	41%	38%	36%	26%

За методикою «Малюнок неіснуючої тварини» (автор М.З.Друкаревич) метою було виявити особливості емоційної сфери, наявність тривожності, негативних емоційних проявів, прихованих страхів. Результати проведеної діагностики розвитку емоційної сфери у дітей дошкільного віку за методиками занесені до таблиці 2.10.

Таблиця 2.9.

Рівень агресивності дошкільників

Контрольна група			Експериментальна група		
Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній Рівень	Низький рівень

28%	33%	39%	30%	34%	36%
-----	-----	-----	-----	-----	-----

На малюнку 4 представлені показники агресивності у дошкільників. В результаті констатуючого етапу експерименту були виявлені учні, що мають різну кількість ознак агресивності (див.табл. 2.11.).

Таблиця 2.10.

Рівень агресивності у дошкільників

З високим рівнем агресії нікого не було виявлено 1 особу. З ознаками агресії виявлено 20 відсотків. Без ознак агресії виявлено 81 відсотки.

За методикою Д.В. Люсіна на наступному етапі, ми визначили наступні результати дослідження (табл. 2.12.).

Таблиця 2.11

Рівень розвитку інтелекту за методикою Д.В. Люсіна (%)

Шкала	Дуже високий	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
Міжособистісний емоційний інтелект	40,3	4,6	24,2	5,7	25,2
Внутрішньоособистісний інтелект	17,7	9,2	12,8	26,6	33,7

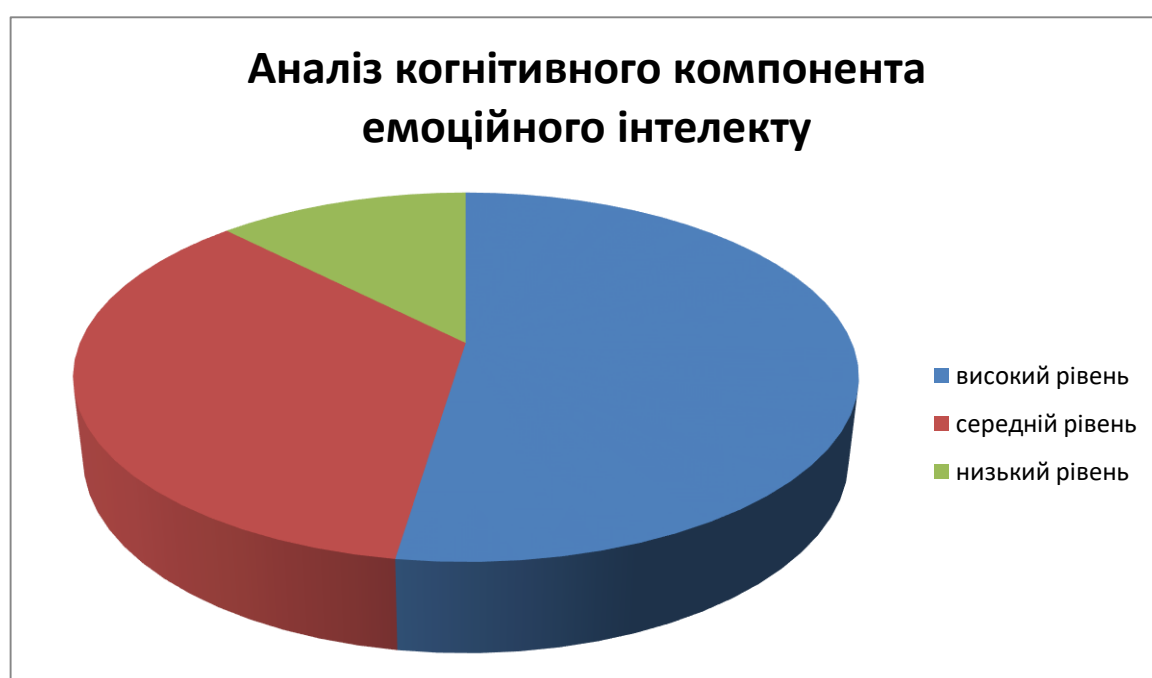
Аналіз результатів показує, що переважають високий та дуже високий рівні міжособистісного емоційного інтелекту.

За методом діагностики емоцій за допомогою ляльки майже всі діти (92%) правильно відтворили емоції за допомогою ляльки

За допомогою аналізу когнітивного компонента емоційного інтелекту дошкільнят було з'ясовано, що 55% рецензентів перебувають на високому рівні розвитку, тобто вони розуміють сенс ситуації та емоції, які виникають у тій чи іншій ситуації, можуть вербально назвати емоції та пояснити їх появу, прогнозують свою поведінку, найбільш адекватну запропонованій ситуації. Ще 37% рецензентів перебувають на середньому рівні розвитку когнітивного компонента інтелекту. Ці дошкільнята за допомогою експериментатора можуть вербалізувати емоції, які відчуває персонаж ситуації, не завжди їхнє пояснення правильно. І лише 8% дошкільнят не змогли адекватно визначити емоції персонажів запропонованої ситуації, або не запропонували варіанти вирішення виниклої конфліктної ситуації (табл. 2.13.).

Таблиця 2.12

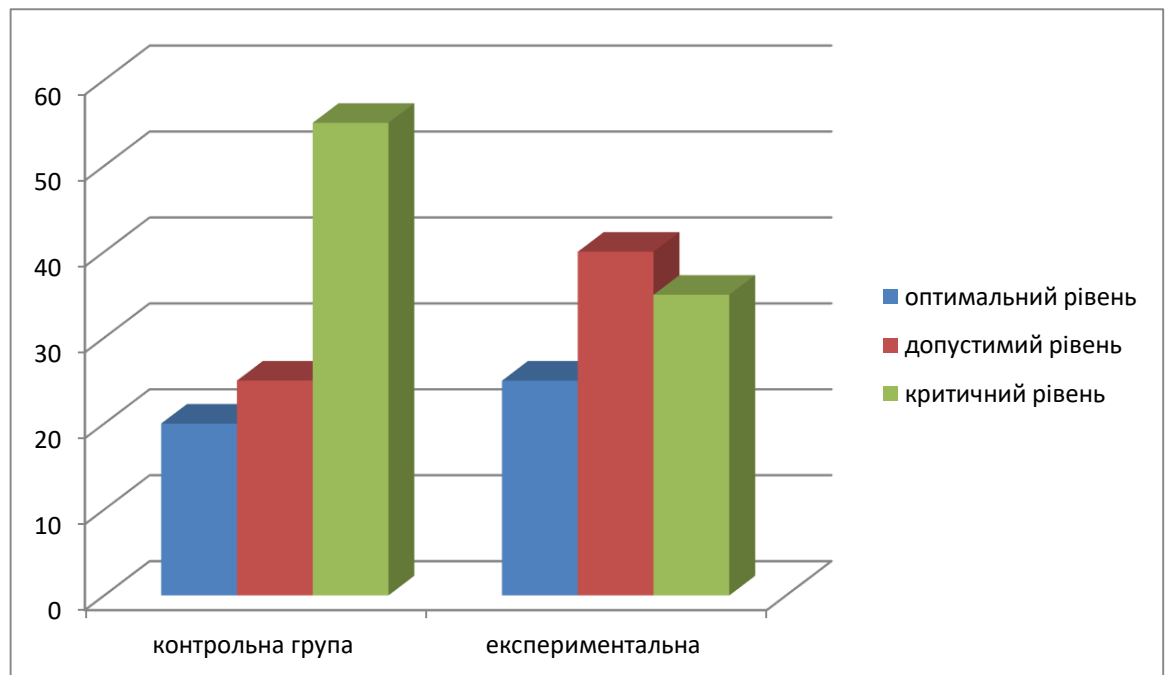
Аналіз когнітивного компонента емоційного інтелекту дошкільнят за методикою О. Савченко та О. Доготар на формувальному етапі

Ґрунтуючись на результатах, отриманих при дослідженні на повторному етапі експерименту можна зробити наступний висновок. У контрольній групі оптимальний рівень орієнтації дитини зріс на 15%, допустимий підвищився на 5%, а критичний зменшився на 8%. В експериментальній групі оптимальний рівень орієнтації дитини на однолітка у дитячій групі підвищився на 20%, допустимий рівень залишився незмінним, а критичний рівень знизився на 20%. Таким чином, на основі дослідно-експериментального дослідження можна зробити висновок, що розроблені завдання дозволили досягти позитивної динаміки формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку експериментальної групи. (табл. 2.14.).

Таблиця 2.14

Порівняльний аналіз розвитку емоційного інтелекту до та після експерименту

Таким чином, для розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку необхідне систематичне проведення спеціально організованих занять з розвитку вміння висловлювати різні емоційні стани,

ідентифікувати та розуміти емоції інших, а також розвиток міміки, пантоміміки та виразності рухів, розвиток навичок спілкування.

ВИСНОВКИ

Емоційний інтелект розкривається зарубіжними дослідниками як здатність диференціювати емоції, а також виступати як когнітивна функція застосовувати уявлення про емоції і користуватися емоційною сферою з метою поліпшення розумової діяльності. Високий рівень емоційного інтелекту передбачає можливість викликати потрібні емоції сприяння мисленню, використовувати знання про емоціях для свідомої їх регуляції, що, своєю чергою, забезпечує інтелектуальний розвиток. Так, предметом дослідження є вид інтелекту, що забезпечує обробку, інтерпретацію та практичне застосування інформації про емоції. Розуміння емоцій пов'язана з інтерпретацією складних емоцій, грамотним використанням знань про емоційну сферу, можливість класифікувати емоції, реагувати на переходи з одного ступеня емоційного переживання до іншого, розпізнавати амбівалентні переживання.

Освітня діяльність у сфері дошкільної освіти є однією з необхідних трудових дій, знань та вмінь передбачає проектування вихователем ситуацій та подій, що розвивають емоційно-ціннісну сферу дитини. Дошкільний вік – це сенситивний період для емоційного розвитку. Саме на цьому віковому етапі найбільш важливим є проведення цілеспрямованої та своєчасної роботи з дітьми дошкільного віку.

У педагогічній діяльності процес комунікації постає як виконання навчальних і виховних завдань. Комунікація постає як організації взаємовідносин вихователя і дошкільників. За рахунок спілкування здійснюється соціально-психологічне забезпечення безпосереднього педагогічного процесу. Без ефективного спілкування неможливо гарантувати та успішність виховання, освоєння знань дошкільниками та розвитку особистості вихованців. У педагогічній діяльності як жодної іншої між окремими особами чи соціальними групами можуть виникати два основні типи взаємин: рівноправні чи симетричні та нерівноправні чи асиметричні.

Рівноправні відносини вихователя та дошкільника характеризуються взаємною допомогою та взаємним розумінням інтересів один одного. Нерівноправні відносини є прикладом "соціального домінування". Якщо вихователь прагне розвитку особистості вихованця, він сприяє формуванню навичок соціального поведінки, міжособистісного сприйняття, ведення діалогу, вираження емоцій і контролю над ними. Специфіка спілкування пов'язана з тим, що воно спрямоване на вирішення завдань у галузі навчання, розвитку, соціалізації, виховання дітей відповідно до цілей освітнього процесу.

Для виявлення індивідуальних особливостей кожної дитини ведеться та аналізується розроблена індивідуальні карти розвитку дитини. У дитячому закладі дошкільної освіти створено всі необхідні матеріально-технічні умови для повноцінного та гармонійного розвитку особистості дитини з урахуванням вікових особливостей, психічного та фізичного розвитку дітей, які відповідають сучасним педагогічним вимогам, рівню освіти та санітарним нормам, що перебувають у оптимальному стані. У ході експерименту взяли участь шість дітей. Цю вікову групу відвідують діти віком від п'яти до шести років. Для діагностики емоційного інтелекту дошкільників застосовувалися наступні методики: колірний тест (М. Люшер); методика «Малюнок неіснуючої тварини» (М. З. Друкаревич); відеотест на емоційний інтелект; діагностика емоцій за допомогою ляльки; комплекс методик на розуміння емоцій О. Савченко; комплекс методик на розуміння емоцій дітьми дошкільного віку О. Доготар.

Результати за методикою колірного тесту М. Люшера: високий рівень 28%, середній – 30%, низький – 42%. Результати за методикою О. Доготар «Вивчення особливостей розуміння дітьми основних емоційних станів» виявилися такими. У контрольній групі оптимальний рівень мають 25% опитаних контрольної групи (5 вихованців), а в експериментальній – 30% (6 вихованців). За методикою «Малюнок неіснуючої тварини» (автор М.З.Друкаревич) метою було виявити особливості емоційної сфери,

наявність тривожності, негативних емоційних проявів, прихованих страхів; високий рівень 23%, середній – 32%, низький – 45%. Аналіз результатів за методикою Д.Гоулман показує, що переважають дуже низькі та низькі рівні міжособистісного емоційного інтелекту. Однак, показники внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту відзначаються як високі та дуже високі у 50% респондентів. Метод діагностики емоцій за допомогою ляльки є досить універсальним, його можна використовувати з дітьми вже з 2,5 років. Більшість дітей (80%) правильно відтворила емоції за допомогою ляльки. Аналіз когнітивного компонента емоційного інтелекту дошкільнят здійснювався також шляхом аналізу результатів за методикою О. Доготар та О. Савченко, яка дозволяє виявити, наскільки дошкільнята розуміють емоції інших можуть спрогнозувати дії іншого в ситуації. Було з'ясовано, що 40% рецензентів перебувають на високому рівні розвитку, тобто вони розуміють сенс ситуації та емоції, які виникають у тій чи іншій ситуації, можуть вербально назвати емоції та пояснити їх появу, прогнозують свою поведінку, найбільш адекватну запропонованій ситуації. Ще 47% рецензентів перебувають на середньому рівні розвитку когнітивного компонента інтелекту. І лише 13% дошкільнят не змогли адекватно визначити емоції персонажів запропонованої ситуації, або не запропонували варіанти вирішення виниклої конфліктної ситуації.

Отже, комплекс вправ дослідників дали гарні результати в ході роботи. Це саме те, що потрібно було очікувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузь В. Про історію розвитку поняття емоційний інтелект. Питання України. 2008. № 5. С. 83
2. Артемова Л.В. Театр і гра. Вдома, у дитячому садку, в школі: [Пер. з рос. – 2 вид]. Київ : Томіріс, 2002. С. 291.
3. Афузова Г.В. Театралізована гра як засіб корекції емоційної сфери дошкільників із затримкою психічного розвитку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2011. Вип. 17. С. 316–318.
4. Байер О. М. Розвиток саморегуляції старших дошкільників у взаємодії з однолітками і дорослими : дис. канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2008. 180 с.
5. Байер О.М. Особливості розвитку саморегуляції старших дошкільників як умова успішної підготовки до шкільного життя. Дошкільна освіта. 2019. № 3(25). С. 66–7.
6. Бех І. Д. Від волі до особистості. К.: Україна. Віта, 2015. 202с.
7. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. К.: Либідь, 2003. 280 с.
8. Бех Т.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1: Особистіше орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 342 с.
9. Боришевський М. Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктивного становлення особистості. Психологія суб'єктивної активності особистості. К., 2013. С. 18–19.
10. Дятленко Н. Самоповага дітей. К.: Шк.світ, 2007. 120с.
11. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник. За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. К.: Богдана, 2003. 520 с.
12. Заграй Л. Д. Емоційний інтелект як складник професійної компетентності менеджера. Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія:

Психологія. Прикладна психологія. Професійна й організаційна психологія, 2021, 32.6: 47-54.

13. Індивідуалізація виховання дошкільника : навч. посіб. За ред. С. О. Ладивір, Т.О.Піроженко, О. О. Вовчик-Блакитна. К. : Наукова думка., 2007. 200 с.

14. Калошин В.Ф. Емоційний інтелект – головний показник ефективності використання людських ресурсів. Практична психологія та соціальна робота. 2018. №4. С. 54-63

15. Алчевська Х.. Запорука особистісного зростання дошкільника. Дошкільне виховання. 2009. № 10. С. 3-5 с.

16. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років: монографія. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. 354 с.

17. Кулачківська С.Є., Ладивір С.О. Я – Дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). К.: Нора-прінт, 2006. 108 с.

18. Кулик Н. А., Гільова, Л. Л. Емоційний інтелект: аналіз сучасних західних досліджень. Збірник наукових праць" Проблеми сучасної психології", 2018, 39: 79-90.

19. Люсин Д.В. Сучасні уявлення про емоційний інтелект. Соціальний інтелект: Теорія, вимір, дослідження. Під ред. Д.В. Люсіна, Д.В. Ушакова. К., 2004. С. 123 – 136.

20. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К. : Вид. ТО "КММ", 2006. 240 с.

21. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.

22. Мішечкіна М.Є. Як виховати впевнену у собі дитину. Дошкілля . 2009. №1. С. 20-22.

23. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як інтегральна особистісна властивість. Практична психологія та соціальна робота. 2018. №9 С. 22-27

24. Носенко Е.Л., Коврина Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. К.: Вища школа, 2013. 126 с.

25. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку : наук. метод. посіб. заг. ред. Т. О. Піроженко. Житомир, 2002. 50 с.
26. Пангелова Н. Е. Формування гармонійно розвинутої особистості дітей дошкільного віку в процесі фізичного виховання: монографія. Переяслав – Хмельницький, 2013. 432 с.
27. Пашко Т.А. Емоційний інтелект як складова професійної компетентності керівника. Науковий часопис Національного університету імені М.Д. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. 2018. № 21 (45). –С. 161-167.
28. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2003. 168 с.
29. Піроженко Т.О., Ладивір С.О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку. Житомир. 2003. 50с.
30. Подофей С. О. Емоційний інтелект особистості й особливості його становлення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», 2019, 1: 260-265.
31. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: підручник. 4-те вид. перер. Київ: ВЦ «Академія», 2018. 408 с.
32. Ракітянська Л. Сутність та зміст поняття емоційний інтелект. Педагогічний процес: теорія і практика, 2018, 4: 35-42.
33. Розвиток емоційного інтелекту дошкільників: практичні рекомендації – Голота А. С. <https://ispp.org.ua/2021/02/22/rozvitok-emocijnogo-intelektu-doshkilnikiv-praktichni-rekomendacii-golota-a-s/>
34. Соловйова Л. І. Вольовий розвиток старшого дошкільника. Методика вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : метод. посіб. наук. ред. Л. Г. Подоляк. К. : Світич, 2003. С.21–27.
35. Старинська О. Проблема психологічної сутності понять «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект»: науковий дискурс. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія, 2022, 3 (56): 40-44.

36. Тищенко С.П. Психологія виховного впливу сім'ї на дитину. К.: Знання, 2002. 48 с.
37. Філіпова І. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації. Соціальна психологія : Український науковий журнал. 2007. № 4. С. 68-79.
38. Шуть М. Школа ігромайстерності. К.: Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
39. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 1997// Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto. Canada: Multi-Health Systems. 1997.–P. 75-763.
40. Mayer J.D., Salovey P. Emotional intelligence. [Electronic resource.] 2005. Mode of access: http://www.unh.edu/emotional_intelligence

ДОДАТКИ

Додаток А. Методики діагностики емоційного інтелекту дошкільників

1. Колірний тест (М. Люшер).

Мета: виявити особливості емоційного розвитку, наявність тривожності і агресивності.

Стимульний матеріал: набір карток з 8 кольорів: сірого (0), темносинього (1), синьо-зеленого (2), оранжево-червоного (3), світло-жовтого (4), фіолетового (5), коричневого (6) і чорного (7).

Метод проведення тесту: Дитині пропонується вибрати із запропонованого ряду кольірних карток найприємніший для нього в даний момент колір, потім найбільш приємний з решти – і так до останньої картки. Вибрані картки вихователь перевертає. Вихователь фіксує в протокол всі вибрані дитиною картки в позиціях від 1 до 8.

Даний тест проводиться 2 рази з проміжком 2-3 хвилини.

Характеристика кольорів (по Максу Люшеру) включає в себе 4 основних і 4 додаткових кольори.

Основні кольори:

- 1) синій – символізує спокій, задоволеність;
- 2) синьо-зелений – почуття впевненості, наполегливість, іноді упертість;
- 3) оранжево-червоний – символізує силу волевого зусилля, наступальні тенденції, збудження;
- 4) світло-жовтий – активність, прагнення до спілкування, експансивність, веселість.

При відсутності конфлікту в оптимальному стані основні кольори повинні займати переважно перші п'ять позицій.

Додаткові кольори: 5) фіолетовий; 6) коричневий, 7) чорний, 8) сірий.

Символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, гніву. Значення цих кольорів (як і основних) найбільшою мірою визначається їх взаємним розташуванням, розподілом по позиціях. Перший вибір в тесті Люшера характеризує бажаний стан, другий – дійсне.

2. Методика «Малюнок неіснуючої тварини» (М. З. Друкарович)

Мета: Виявити особливості емоційної сфери, наявність тривожності, негативних емоційних прояви, прихованих страхів.

Метод проведення тесту: Дітям пропонувалося на чистому аркуші паперу простим олівцем середньої м'якості намалювати тварину, якої немає в природі. Дітям дається інструкція, що не можна малювати тварин, яке вони бачили в мультфільмах. Кожна дитина повинна придумати свою тварину. Діти повинні придумати своїй тварині незвичайне ім'я і розповісти про неї. Оцінювалося розташування тварини на аркуші паперу, характер ліній і їх товщина, розмір тварини, наявність у неї частин тіла і їх кількість, положення голови, наявність додаткових частин тіла, ім'я тварини і розповідь про неї. Під час проведення завдання всі дані були внесені до протоколу.

Виконання завдання оцінювалося в балах.

1 – Дитина намалювала вигадану тварину. Вона розташована в центрі листа, тварина середнього розміру, характер ліній рівний, натиск на олівець середньої сили, дитина склала повну розповідь, в якій не спостерігалося наявність прихованих страхів і негативних емоційних проявів.

0.5 – Вигадана тварина намальована, але потрібна була допомога експериментатора. Тварина маленького розміру, розташована внизу листа або вгорі. Спостерігається переривчастий характер ліній, сильний натиск на олівець. В оповіданні про тварину спостерігаються прояв прихованих страхів і агресії.

0 – Дитина відмовилась від виконання завдання, або не змогла намалювати неіснуючу тварину навіть за допомогою вихователя. Проявила агресивний настрій по відношенню до завдання.

3. Відеотест на емоційний інтелект Ю. Кобилянський, та Е. Вільчковський [8].

Мета : вимірювання здатності до розпізнавання емоцій.

Матеріал: для відеотесту взято 7 сюжетів з фрагментами природної поведінки людей у різних життєвих ситуаціях.

Тривалість відео фрагментів: 10-60 с, персонажами є як чоловіки, так і жінки. У кожному сюжеті досліджуваний має спостерігати за певним героєм, а після закінчення відеоряду оцінити за шкалою від 0 до 5 балів, наскільки конкретна людина відчуває кожну з наведених 15 емоцій.

Для дитини дошкільного віку такий аналіз не є можливим, тому ми адаптували його. По-перше, взяли відео за участю не тільки дорослих, а й дітей. По-друге, спростили завдання: досліджуваному необхідно було впізнати тільки чотири базові емоції – радість, сум, страх, подив – і відповісти, наскільки сильно вони виражені через вербальну оцінку (“сильно”, “не дуже сильно”, “слабо”, “зовсім не відчуває такої емоції”). За результатами використання відеоряду можна зробити висновок, що така методика досить проста в роботі. Єдиною проблемою може бути підбір адекватного згаданим емоціям відеоряду та ретельна попередня апробація діагностичного інструментарію.

4. Діагностика емоцій за допомогою ляльки [14].

Методика була розроблена на базі Національного університету цивільного захисту України як експрес-метод діагностики емоційного стану дитини. Метод дає можливість не тільки діагностувати актуальний стан дитини, а також її емоційне ставлення до певної життєвої ситуації. Процедура діагностики настільки проста, що дозволяє використовувати її вже в молодшому дошкільному віці. Дитині дається лялька, виконана на зразок вальдорфської [3], тільки без рис обличчя. Очі, брови та губи даються окремо. Дитині необхідно самостійно створити ляльці обличчя відповідно до заданої емоції або ситуації. Потім вихователь порівнює його з шаблоном

відповідей. При проведенні цієї методики нами було відзначено, що вона викликає неабиякий позитивний відгук серед досліджуваних дошкільників.

5. Комплекс методик на розуміння емоцій О.Савченко та О. Доготар [12]. До комплексу входить 5 методик, а саме:

- методика “Намалюй свої емоції”, коли експериментатор дає дитині папір та кольорові олівці й послідовно пропонує намалювати себе, коли радіє, сумує, боїться і злиться;

- методика “Вгадай емоції за мімікою”. Для оцінки рівня розуміння дитиною того чи іншого емоційного стану за мімікою людини їй пропонується набір карток з дидактичної гри “Абетка емоцій” або “Мемка-мімка”. Експериментатор послідовно викладає на стіл по одній картці і запитує дитину: “Розкажи, що відчуває людина на цій картинці, який в неї настрій”;

- методика “Вгадай емоції за ситуацією”. Оцінюється розуміння дитиною ситуацій, відповідних певним емоціям. Для цього було складено спеціальні оповідання. Героєм усіх оповідань є хлопчик Петрик, який потрапляє в ситуації, що відповідають кожній з чотирьох базових емоцій: радості, суму, страху, гніву. Експериментатор читає оповідання вголос і після цього запитує: “Як ти гадаєш, що відчував Петрик, який у нього настрій?»;

- методика “Намалюй чужу емоцію”. Після того, як дитина прослуховує оповідання та відповідає на запитання, експериментатор дає їй папір та кольорові олівці й просить: “Намалюй, будь ласка, Петрика так, щоб було зрозуміло який у нього настрій”. Коли дитина закінчує малювати, вона намагається пояснити свій малюнок;

- методика “Оцінка розуміння емоцій у випадку відповідності та невідповідності основних емоційних компонентів”. Для дослідження головних ознак розуміння емоцій (мімічної та ситуативної) була розроблена методика, спрямована на поєднання або виявлення несумісності цих ознак. Складається із 24-х карток із зображенням хлопчика, який знаходиться в різних ситуаціях, що відповідають чотирьом базовим емоціям (радість, сум,

страх, гнів). У картках, як і в оповіданнях були використані ситуації, котрі самі діти вважали типовими для кожної емоції. Усі картки були зроблені професійним художником.

Дослідницька робота проводилась в індивідуальній формі й зайняла 1,5 години на кожну дитину з необхідними перервами для відпочинку. Нами зроблено висновок, що така методика, хоча і може бути використана для діагностики розуміння емоцій дітьми старшого дошкільного віку як одного із компонентів емоційного інтелекту, ймовірно викликає певні труднощі проведення в закладі дошкільної освіти. Це, перш за все, стосується витраченого на дослідження часу, який істот не збігається з режимними моментами дитсадка.

6. Комплекс методик на розуміння емоцій дітьми дошкільного віку
О. Сергієнко [6] складається з наступних компонентів:

- експериментальна методика “Вивчення особливостей розуміння дітьми основних емоційних станів». Дослідження проводиться у формі індивідуальної бесіди. Дитині пропонується назвати героя казки, який був веселим, сумним, злим, наляканим, здивованим, хвалькуватим. Потім дитині необхідно пояснити, як вона дізналась, що саме відчуває герой. При необхідності задати додаткові питання (“Можеш сказати, як змінюється вираз обличчя героя, його рухи? ”);

- експериментальна методика “Щоденник настрою”. На кожного дошкільника вихователь щоденно заповнює бланк настрою. В індивідуальній бесіді вихователь запитує дітей про їхній настрій, просить вказати на відповідну піктограму, зображену на бланку, пояснити причину виникнення переживання. Питання задаються під час приходу дітей у дитячий садок та перед тим, як вони йдуть додому;

- спостереження “Оцінка емоційної орієнтації на однолітка в групі дитсадка” здійснюється за такими напрямками: емоційне відношення дитини до однолітків, орієнтація на емоційний стан однолітка (чи помічає та як реагує), сприяння у дії (чи надає допомогу, з якої причини, яким чином), вияв

відчуття обов'язку (в яких ситуаціях, в чому виражається), наявність адекватної реакції на успіх або невдачу однолітка. Особливості прояву емоційної орієнтації фіксується в індивідуальному протоколі. На основі аналізу протоколів оформляється загальний протокол результатів спостереження й оцінки емоційних проявів дітей з використанням 3-бальної шкали оцінок: 2 бали – завжди, 1 бал – іноді, 0 балів – дуже рідко. Згідно з результатами робиться висновок (високий рівень, середній рівень, низький рівень).